

Posudek vedoucí na práci *Je obrat k etice únikem od politiky? Ke vztahu subjektu, etiky a politiky v díle Judith Butler od Sabiny Vassilevy*

I. Hlavní směřování

Sabina Vassileva (dále autorka) tematizuje hlavní osy díla Judith Butlerové. Těžištěm práce je především vztah politiky a etiky. Za východisko si vzala kritické hlasy, které mají za to, že filosofka staví do popředí svých úvah etiku a ze zřetele ztrácí politiku. Pojmy jako zranitelnost nebo truchlitelnost jsou podle těchto kritiků poetizací konečnosti, ale nehodí se k formulování politické odpovědi na výzvy moderních společností, či přesněji moderní západní společnosti.

Autorka Judith Butlerovou hájí: její teorie subjektivizace, již věnuje zevrubné analýzy, skutečně vychází ze zranitelnosti a tělesnosti, dokonce se v jejím díle setkáváme s ontologií tělesnosti; ta však přechází ve výzvu bytostně politickou, výzvu k nenásilí, která přirozeně promlouvá i na politické úrovni. Sama etika Judith Butlerové je tak politicky záramovaná. Za původní pojem, který se hodí k uchopení vysloveně politických výzev, považuje autorka „truchlitelnost“, příp. „netruchlitelnost“ převážně minoritních společenských skupin.

II. Celkové zhodnocení

Navzdory autorčině tvrzení, že není jejím záměrem psát systematizující pojednání o díle Judith Butlerové, samo pojednání tak vyznívá. Sleduje hlavní motivy subjektivizace – tělesnosti – truchlitelnosti – nenásilnosti napříč dílem americké filosofky. Autorčina práce svědčí o obeznámenosti jednoznačně překračující nároky na bakalářské studenty. Celkově je autorčina argumentace na vysoké úrovni, pojednání se dobře čte autorka pracuje s primární i sekundární literaturou způsobem, kterým nelze nic vytknout. Vzniklá práce tak svědčí o umu, talentu i pílí.

Právě s ohledem na autorčin potenciál je třeba zmínit i nedostatky. Neodpustím si přitom poznámku, že autorka zahájila konzultace velmi pozdě, teprve v červenci,¹ asi pouhé tři týdny před odevzdáním práce. Vedoucí se pak ocitá v nepříjemné situaci: mým úkolem je konfrontovat autorku s kritikou, ovšem stěží lze požadovat tři týdny před odevzdáním změnu směřování, a bylo tak v mých silách autorku upozornit jen na jednotlivosti. Kdybychom mohly na práci skutečně spolupracovat (a kdyby tedy konzultace probíhaly standardně během semestru), mohla bych autorku lépe nasměrovat a některé nedostatky bychom odstranily.

Pojednání by vyžadovalo lepší výběr hlavních motivů a omezení se na menší počet spisů. Bylo by pak možné rekonstruovat jednotlivé argumenty zevrubněji. Ostatně již úvod svědčí o tom, že si autorka předsevzala otevřít množství témat a souvislostí, kterému na relativně omezeném prostoru bakalářské práce nemůže dostat. Kdyby si autorka jasněji vymezila výchozí problém, mohla by aktivněji vstoupit do dialogu s Judith Butlerovou, a především také rozplést všechny ty odkazy, které Butlerová užívá.

Autorka se mnohdy až neúnosně spoléhá na podání Hegela, Nietzscheho nebo Hobbese a ne zřídka kdy reprodukuje interpretace, které jsou desinterpretacemi. Judith Butlerová si to (dejme tomu...) může dovolit (byť i ona je za to potom kritizovaná), protože na tyto myslitele tvořivě navazuje. Ovšem když autorka její stanovisko reprodukuje a pojednává třeba o Hobbesově pozici, musí zároveň posoudit, zda je ona pozice vycházející z interpretace Judith Butlerové patřičná. Samo opakované upozornění na to, že interpretace je „svérázná“ (str. 11, 27, 62), je nicneříkající a čtenáře napadne, že tady autorka neodvádí svou práci. Např. Hegelovo nešťastné vědomí bylo reprodukováno jako problém vztahu těla a ducha. Osou této kapitoly je přitom Hegelova interpretace vztahu jednotlivosti a absolutna, zkrátka Boha. Podstatně závažnějšího „přestupku“ se filosofka i autorka bakalářské práce dopouští na Hobbesevi, kterého lze bez nadsázky označit za hlavní oběť tohoto počínání.

¹ Odhlížím přitom od prezentace na bakalářském semináři, ke kterému jsem obdržela v předstihu první kapitolu.

V tomto smyslu zůstává autorčino pojednání na úrovni popisné a referující, místy obhajující. Avšak jako autoři bychom měli být ostražití právě tehdy, když s filosofem souhlasíme, tím spíše jedná-li se o autory, kteří rádi a zcela vědomě „vypálí“ silnou tezi budící kontroverze (což se v tomto případě týká jak autorčiných vlastních tezí, tak „interpretací“ jiných myslitelů).

II. Podrobnější zhodnocení jednotlivých částí

V první kapitole, v níž se popisuje teorie subjektivizace, autorka přejímá tezi Judith Butlerové, dle které vzniká subjekt až společností. Společnosti nepředchází čisté já, a vnějšek, tedy společenská moc tak utváří nitro subjektu. To je nesamozřejmá teze, ale v nějakém ohledu i teze pobuřující. Subjekt je pak derivátem společnosti neboli: „psyché je stlačenina sociálních norem“ (9), později se hovoří o „sedimentaci“ či „zpětném nárazu“, z něhož subjekt vzniká (16).

Co se týče zmíněné nesamozřejmosti, není jasné, jak by společnost – při absenci vlastních nezávislých sil na straně subjektu – vytvoření subjektu vůbec mohla dosáhnout, a autorka tento problém neřeší, resp. opakuje popisy paradoxního pohybu, aniž bychom se posunuli blíže k vyjasnění této struktury. Při čtení jsem si pak říkala, proč vlastně není Judith Butlerová ochotná připustit, že síly, na něž společnost „nasedá“, společnost v nějaké podobě zkrátka předcházejí. Druhý problém tkví v tom, že není jasné, jak to, že takový subjekt není společnosti tupě vydán, či přímo *oddán*. Ostatně právě problém, s nímž je Judith Butlerová spojována, tedy fenomén, kdy společnost připisuje člověku nějakou genderovou identitu, kterou daný člověk odmítá, poukazuje k tomu, že je zde něco vně společnosti a že toto „vně společnosti“ máme uznat, protože je to pro člověka určující.

V práci se vrací motiv matky a dítěte (str. 11 n., 27 n.). Jako je dítěte závislé na matce, je subjekt závislý na společnosti a teprve postupně si díky tomuto poutu vydobude nezávislost (str. 11). Jak zmíním i níže, tato srovnání nejsou bez nebezpečí – společnost zkrátka není rodina a pojmát ji po vzoru tohoto obrazu může vést k infantilizaci spíše než k legitimnímu poukázání na lidskou podmíněnost a konečnost. Ale hlavně je již zde zjevné, že dítě sice nepřežije bez pomoci druhého člověka, ale přece jen *existuje* i nezávisle na matce. Zdá se ale, že o subjektu se chce říct, že skutečně *vzniká* „stlačením“ společenských norem do bodu, který předtím neexistuje.

Jenže to zároveň autorka nemůže chtít říct, protože se rovněž tvrdí, že společenský tlak vyvinutý na subjekt ústí v to, že musí některé aspekty sebe samého zavrhnout. Tím vzniká melancholická struktura. Kde se berou tyto společensky nežádoucí aspekty, neexistuje-li nic než společenská výroba subjektu?²

V práci se objevují myšlenkové skoky, které jsou nepochybně přítomny i v díle Judith Butlerové, ale autorka by na ně měla lépe poukázat, či je přinejmenším v jejich problematičnosti nereprodukovat. Např. se říká: „Pakliže je podmanění cenou, kterou musím za existenci zaplatit, pak toužím-li po existenci, budu nevyhnutelně toužit i po podmanění“ (str. 10). To zjevně není pravda. Banálně řečeno: Toužím-li si koupit psa, pak přece netoužím potom, aby zestárl a zemřel. Sice vím, že si – s největší pravděpodobností – nepořizuji nesmrtelného psa, ale proto netoužím po jeho konečnosti... Tu spíše trpím, respektuji, beru v potaz, ale nejčastěji ji ignoruji a doufám v dlouhověkost. Jinými slovy: z toho, že *chci* jednu věc, nutně neplyne, že rovněž *chci* jinou věc, která s první nevyhnutelně souvisí.

V druhé kapitole se autorka zabývá sociální ontologií a tzv. liberální individualistickou ontologií. Ta je význačná tím, že odmítá ztrátu jako svůj konstitutivní rys a vychází z předpokladu suverenity individua (str. 27). Za „emblematickou fikci“ takového suverénního individua si autorka – v návaznosti na Judith Butlerovou – volí Hobbesova člověka

² Pomoci by mohlo jasnější rozlišování mezi subjektem, individuem, člověkem.

v přirozeném stavu. Spolu s Butlerovou si autorka všímá, že Hobbes vyobrazil člověka jako již vždy dospělého tvora, jako bytost bez potřeb, ale zato s plně vyvinutým jazykem. Podle autorky se tím na člověku páchá násilí, protože je zde odvržena jeho konstitutivní křehkost. Proti tomu chce Judith Butlerová psát příběh zranitelného těla.

Ačkoli nejsem znalec Hobbesovy filosofie, připadá mi, že se zde spíše páchá násilí na Hobbesovi. Jistě, člověk je v jeho příběhu již dospělý a nadaný řečí, ale jestli na něco Hobbes poukazuje, pak je to přece lidská křehkost (ač nevolí toto slovo). Vždyť přirozený stav stojí na tom, že i nejslabší je mocen zabít toho nejsilnějšího a že i ten nejsilnější je – neexistuje-li silný stát – *naprosto bezbranný*. Tělesná zranitelnost stojí v popředí celého příběhu! Pocit nebezpečí pak vede k tomu, že člověk nad sebe dobrovolně vystaví absolutního suveréna. Tak moc si je Hobbesův člověk vědom své bezbrannosti.

I pro Hobbesa platí, že tělesnost váže člověka k druhému, činí jej zranitelným, úzkostlivým, bojácným, potřebným... Autorka sice pracuje s tím, že se jedná o „svěráznou“ interpretaci, ale nijak to dále nerozvíjí, tedy neříká, v čem je svěrázná. Čtenář, který by neznal Hobbesa, by získal zcela mylný obraz, a čtenář, který Hobbesa zná, musí kroutit hlavou. V tomto případě je autorčiným úkolem uvést vyložené desinterpretace na pravou míru. Nutno říct, že autorka jednou odkazuje na jednu celou kapitolu z *Leviathana*, ale je otázka, jakou funkci takový odkaz plní – zdá se mi problematický, protože vlastně legitimizuje násilí Judith Butlerové na Hobbesovi. Říká se tím, že to tam – někde v té kapitole – skutečně je, aniž by byla uvedena byť jen jedna citace potvrzující navržené čtení.

Nehledě na tento problém je možné si položit věcnou otázku: Je to, že Hobbes vyobrazuje dospělého člověka skutečně tak neadekvátní? Hobbes se nezabývá otázkou vývoje a člověk je přece jen většinu času svého života dospělý (má-li tedy trochu štěstí, což člověk západního liberálního světa povětšinou má). Ale i díky Hobbesovi víme, že to *neznamená*, že je nezranitelný. Naopak. Navzdory tomu, že je zranitelný, mu náleží určitá podoba nezávislosti na druhých, která je dána tím, že dokáže elementárně uvažovat a určovat si tak své vlastní cíle.

Protipříběhy, které píše Judith Butlerová, mohou zas budít dojem, že člověka infantilizuje – jako by celý život zůstal dítětem a byl nucen prožívat svou křehkost. Netvrdím přitom, že člověk není křehký – známému neurotikovi Hobbesovi to nepochybně neuniklo! –, ale snad s tím umí pracovat. Křehkost a odkázanost v určitém ohledu navíc nepopírá možnost nezávislosti v jiném ohledu. Jsme přece více než naše podmínky. To ostatně ukazuje další postava hojně zastoupená v autorčině práci, Friedrich Nietzsche, pro něhož je člověk především tvorem, který je schopen sebepřekonávání. Nejenže je schopen nezávislosti na druhých, on dokáže být nezávislý i na sobě samém a myslet proti sobě samému, a tak se i osvobodit, od druhých, společnosti, od sebe samého.

V poslední části se autorka zaměřuje na vztah etiky a politiky. Ohledem na vztahovost člověka, jeho křehkost a podmíněnost druhými, chce zdůraznit spolu s Judith Butlerovou, že i západní liberální politika stojí na základech, které samy sebe podemílají. Liberální západ tak po člověku vyžaduje samostatnost, kterou však podmínky v západních demokraciích soustavně maří. Především odmítá fikci samostatných dospělých individuí, na níž západní společnosti stojí. Společnost má stát na vzhledu do lidské neprůhlednosti, z něhož například vyplývá nezbytnost druhému odpouštět. Rovněž se vrací pojem netruchlitelnosti – což je kategorie vztahována na ty skupiny, jejichž životy nepoutají tolik pozornosti a jejich ztráty společnost tolik nebolí. Politika by tak měla kopírovat lidskou ontologii, která spočívá na tom, že člověk je nevyvratitelně vztážen k druhým (str. 47 aj.), a být odpovědný tak vždy znamená rovněž znát své „meze sebeporozumění“ (str. 51). Východiskem politiky tak musí být vztahy a tělesnost, vědomí křehkosti a připravenost odpouštět vyplývající z vlastní netransparentnosti.

Nemůžu říct, že bych ve třetí části chtěla s něčím polemizovat. Autorka podala pozici Judith Butlerové přesně, se znalostí všech podstatných děl (včetně těch nedávno vydaných) a

snažila se rozklíčovat i jednotlivé odkazy na další a další autory, kteří se v díle Judith Butlerové objevují. Co mě na dané pasáži připadá nejvíce kritizovatelné, je to, co tam není. Jistěže je člověk vztahový tvor, ale je také tvor, který touží po sebeurčení. Můžeme debatovat o tom, jestli svoboda určení vůbec existuje, jestli je to zajímavý koncept atd. Ale alespoň na úrovni fenomenologické a empirické se zdá být faktem, že vedle toho, že člověk je bytost toužící po jistotě, zabezpečení a uznání, touží rovněž po svobodě v podobě individuálního sebeurčení. Kladu si otázku, jestli takové opomenutí není problém a jestli to, že liberální západ, který jistě může být za ledačos kritizován, vlastně nejde vstříc této touze po sebeurčení. Zdá se navíc, že člověk dokáže být v boji za sebeurčení i dost nekřehký. Mnohá práva na *sebeurčení*, která na západě využíváme, vzešla z revolucí nebo nepokojů, v nichž lidé dosvědčili značnou nekřehkost a schopnost vymanit se z daných společenských podmínek. Mimo jiné tím dosvědčili, že jsou více než své podmínky a že třeba mají i své svědomí, které *není* jen onou „stlačeninou“ sociálních norem, o níž píše autorka.

Podtrženo sečteno: autorka spolu s Judith Butlerovou předložila obraz člověka, který tkví ve vztazích a vyznačuje se křehkostí, zamlčela to, že člověk je bytost, která se svým sebeurčením dokáže vytrhnout ze svých společenských podmínek, a to na úrovni jednotlivce i na úrovni společnosti, hovoříme-li třeba o revolucích.³ To je slepý bod myšlení Judith Butlerové a autorka jej mohla – či spíše měla – lépe reflektovat.

Závěr

Okolnost, že jsem největší část svého posudku věnovala kritice, nemá zastřít, že autorčina práce *celkově* přesahuje nároky kladené na bakalářskou práci. V některých ohledech přesahuje tyto nároky dalece. Třeba její schopnost reprodukovat postoje Judith Butlerové (a potažmo jistě jakéhokoli jiného autora) je skvělá. Pozitivně je třeba rovněž hodnotit skutečnost, že dokázala rozplést mnohé odkazy, které do díla Judith Butlerové vstoupily. Práce je mimořádně dobře napsaná.

Navzdory tomu jsem přesvědčena, že autorka za svými schopnostmi v některých ohledech zaostává. Již na úrovni bakalářské práce je třeba očekávat kritický odstup, ten byl takřka nepřítomný. Práce je z tohoto hlediska nevyrovnaná. Na jedné straně je výtečná, ale na straně druhé mám za to, že přejímání desinterpretací překonalo únosnou mez. To je důvod, proč práci nakonec nemohu hodnotit bez dalšího jako výbornou. Student filosofie ani badatel se nesmí stávat mluvčím výchozího myslitele, ale má spolu s ním problémy promýšlet a kriticky zkoumat východiska i závěry.

Věřím, že autorka svým možnostem ve svých dalších pracích dostojí. Stávající pojednání hodnotím jako *výborné až velmi dobré*. O konečné známce rozhodne oponentský posudek a výkon při obhajobě.

V Praze dne 16. 8. 2021

Mgr. Tereza Matějčková, Ph.D.

³ Autorka sice zmiňuje Antigonu jako politickou figuru (str. 37), ale nesamozřejmost této interpretace rovněž volá po vysvětlení.